

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΧΑΣΜΩΔΙΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟ ΤΩΝ ΜΕΓΑΡΩΝ: ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΣ

Abstract

The term vowel hiatus usually refers to sequences of adjacent vowels, which in phonological theory are commonly assumed to be unstable (Kenstowicz, 1994). Many languages do not tolerate vowel hiatus in a variety of contexts; where hiatus would arise in such languages through syntactic or morphological processes, it is typically eliminated (Casali, 1997; 2011). The present paper examines two contrastive perspectives on hiatus phenomena in a particular dialectal variety of Modern Greek, namely the dialect of Megara, in which vowel hiatus is permitted quite freely, contrary to what happens in other dialectal varieties of Modern Greek or cross-linguistically. On a synchronic perspective, a comprehensive survey of hiatus patterns in Megarian is offered, together with data exemplifying parallel cross-linguistic patterns. Part of the interest is that the synchronic perspective reveals the important role of Morphology in influencing hiatus resolution. The synchronic perspective is complemented by a diachronic account which provides an exhaustive presentation of the evolution of hiatus phenomena in Greek, and discusses the differences between different dialectal varieties of Modern Greek with respect to hiatus patterns. Both perspectives reveal the important role of Megarian for the investigation of hiatus phenomena not only in Greek varieties, but also cross-linguistically.

Key-words: hiatus, morphology-phonology interface, dialectal variety

1. Εισαγωγή

Ο όρος χασμωδία αναφέρεται στην ακολουθία φωνηέντων που εμφανίζεται είτε στα όρια μεταξύ των δομικών στοιχείων μίας λέξης (επίπεδο λέξης) είτε στα όρια μεταξύ των λέξεων μέσα στη φράση (επίπεδο φράσης). Διαγλωσσικά, η χασμωδία αποτελεί ένα μαρκαρισμένο φαινόμενο και σε αρκετές περιπτώσεις γλωσσικών ποικιλιών υπάρχει τάση για επίλυση της χασμωδίας μέσω ενεργοποίησης διαφόρων στρατηγικών (Kenstowicz, 1994). Ωστόσο, οι γλωσσικές ποικιλίες διαφέρουν σημαντικά ως προς το βαθμό που δέχονται τις ακολουθίες φωνηέντων στους σχηματισμούς τους. Για την αποφυγή της χασμωδίας, οι γλώσσες ενεργοποιούν διάφορες στρατηγικές και η επιλογή της στρατηγικής που ενεργοποιείται σε κάθε περίπτωση εξαρτάται από ένα πλήθος μορφολογικών και φωνολογικών παραγόντων, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις αρκετοί παράγοντες αλληλεπιδρούν (Casali, 1996; 1997; 2011). Επομένως, η χασμωδία αποτελεί ένα σύνθετο γραμματικό φαινόμενο που κινείται στα όρια μεταξύ φωνολογικής και μορφολογικής ανάλυσης.

Το παρόν κεφάλαιο αφιερώνεται στην εξέταση της χασμωδίας με εστίαση στα δεδομένα της διαλέκτου των Μεγάρων. Η συγκεκριμένη γλωσσική ποικιλία επιτρέπει τις ακολουθίες φωνηέντων με αποτέλεσμα να διαφέρει σημαντικά τόσο εν σχέσει με τις υπόλοιπες ποικιλίες της Νέας Ελληνικής, όσο και εν σχέσει με τις περισσότερες γλωσσικές ποικιλίες διαγλωσσικά. Για τους παραπάνω λόγους αφιερώνεται ξεχωριστό κεφάλαιο στην ανάλυση του συγκεκριμένου φαινομένου.

Η ανάλυση των δεδομένων της διαλέκτου γίνεται μέσα από δύο διαφορετικές προοπτικές. Στο πρώτο μέρος γίνεται μία περιγραφή του προβλήματος της χασμωδίας,

όπως εμφανίζεται σε πλήθος γλωσσικών ποικιλιών και επιχειρείται μία συγχρονική εξέταση των δεδομένων της διαλέκτου. Στο δεύτερο μέρος, γίνεται μία διαχρονική εξέταση του φαινομένου και επιχειρείται μία περιγραφή των σταδίων εξέλιξης του φαινομένου. Η παράλληλη συγχρονική και διαχρονική εξέταση των δεδομένων αποκαλύπτει ενδιαφέροντα ζητήματα τα οποία αναφέρονται στη σχέση των γραμματικών τομέων της φωνολογίας και της μορφολογίας και εγείρει πλήθος θεωρητικών ερωτημάτων. Τα ζητήματα αυτά τίθενται στο τελευταίο μέρος του κεφαλαίου.

2. Το πρόβλημα της χασμωδίας

2.1 Το πρόβλημα της χασμωδίας διαγλωσσικά

Η ακολουθία φωνηέντων αποτελεί ένα συχνό φαινόμενο διαγλωσσικά το οποίο εμφανίζεται σε ποικίλα δομικά περιβάλλοντα. Για να εξετάσουμε το φαινόμενο της χασμωδίας, θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας ποικίλους παράγοντες, όπως η θέση στην οποία εμφανίζονται τα φωνήεντα, σε ποιο βαθμό ανέχονται την ακολουθία φωνηέντων οι επιμέρους γλωσσικές ποικιλίες, ποιοι είναι παράγοντες που καθορίζουν την επιλογή στρατηγικής για τη διαδικασία της επίλυσης της χασμωδίας σε όσες περιπτώσεις δεν επιτρέπεται και ποια είναι τα αποτελέσματα των αλλαγών που προκύπτουν.

Σχετικά με τη θέση στην οποία εμφανίζονται ακολουθίες φωνηέντων, αναφέρεται ότι διαγλωσσικά παρατηρούνται ακολουθίες φωνηέντων είτε μεταξύ των λέξεων μέσα στις συντακτικές φράσεις είτε μέσα στα όρια της λέξης. Στη δεύτερη περίπτωση, διακρίνουμε δύο υποπεριπτώσεις: (α) περιπτώσεις στις οποίες απαντούν ακολουθίες φωνηέντων στα όρια μορφολογικού θέματος και προσφωμάτων και (β) περιπτώσεις στις οποίες απαντούν ακολουθίες φωνηέντων μέσα στα όρια του μορφολογικού θέματος ή του προσφύματος.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η χασμωδία δεν είναι αποδεκτή στα περισσότερα γραμματικά συστήματα, με αποτέλεσμα να γίνεται προσπάθεια επίλυσής της μέσα από δομικές αλλαγές, σε όσες περιπτώσεις προκύπτει από τις μορφολογικές ή συντακτικές διαδικασίες. Οι δομικές αλλαγές που απαντούν πιο συχνά στα δεδομένα είναι η αποβολή φωνήεντος (vowel elision), η δημιουργία ημιφώνου (glide formation), η συγχώνευση δύο φωνηέντων (coalescence), η δημιουργία διφθόγγου και η επένθεση συμφώνου (Casali, 1996).

Σε αρκετές περιπτώσεις, η επιλογή της δομικής αλλαγής που συμβαίνει εξαρτάται από ένα πλήθος παραγόντων. Για παράδειγμα, πολύ συχνά καθοριστικό ρόλο παίζει το μορφοσυντακτικό περιβάλλον στο οποίο εμφανίζεται η ακολουθία φωνηέντων. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της γλώσσας Axininca Campa (Περου, Νότια Αμερική) στην οποία παρατηρείται σημαντική διαφορά μεταξύ της στρατηγικής που επιλέγεται για την επίλυση της χασμωδίας στα όρια μεταξύ προθήματος και βάσης σε σύγκριση με τη στρατηγική που επιλέγεται για την επίλυση της χασμωδίας μεταξύ βάσης και μορφολογικού επιθήματος (Bacović, 2003). Επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις σημαντικό ρόλο παίζουν τα φωνητικά/φονολογικά χαρακτηριστικά των στοιχείων που απαντούν στην ακολουθία, ο τόνος, η αρχή διατήρησης της μορφολογικής δομής, αλλά και το

είδος/λειτουργία των μορφημάτων που εμπλέκονται. Τα αποτελέσματα από την επίλυση της χασμωδίας είναι ποικίλα και σε αρκετές περιπτώσεις δεν είναι εύκολα προβλέψιμα.¹

Στη συγκεκριμένη έρευνα επιχειρούμε να κάνουμε μία διεξοδική περιγραφή των δεδομένων με βάση τα χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν παραπάνω. Εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας μόνο στις περιπτώσεις εμφάνισης ακολουθίας φωνηέντων μεταξύ θέματος και κλιτικών ή παραγωγικών προσφυσμάτων. Θεωρούμε ότι οι περιπτώσεις μέσα στα όρια του θέματος δεν αποτελούν ζητούμενο ανάλυσης, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις οι φωνολογικές πληροφορίες του θέματος είναι αποθηκευμένες στο νοητικό λεξικό και δεν επενεργεί καμία φωνολογική διαδικασία.² Τέλος, θεωρούμε ότι η χασμωδία αποτελεί ένα φαινόμενο στο οποίο διαφαίνεται στενά η σχέση μεταξύ του μορφολογικού και του φωνολογικού τομέα της γραμματικής και οι μορφολογικοί περιορισμοί κατέχουν σημαντικό ρόλο στην περιγραφή και ανάλυση του φαινομένου.

2.2 Το πρόβλημα της χασμωδίας στα Ελληνικά

Η χασμωδία αποτελεί ένα πολύ συχνό φαινόμενο σε όλες τις διαλεκτικές ποικιλίες της Νέας Ελληνικής. Ωστόσο, υπάρχει σημαντικός βαθμός διαφοροποίησης ανάμεσα στις διαλέκτους ως προς το βαθμό που επιτρέπεται η χασμωδία και ως προς τις στρατηγικές που ενεργοποιούνται για την αντιμετώπιση των ακολουθιών των φωνηέντων.³ Ο Χατζιδάκις (1905) αναφέρει ότι η συνίζηση στη Νέα Ελληνική πρέπει να εξεταστεί μέσα από δύο προοπτικές, πρώτον, σε ποιο βαθμό εφαρμόζεται και, δεύτερον, σε ποιο βαθμό εκτείνεται τοπικά και χρονικά, ενώ σε μεταγενέστερες μελέτες, οι Méndez-Dosuna (2001, 2002) και Newton (1972) κάνουν έναν διαχωρισμό των γλωσσικών ποικιλιών σε ομάδες ανάλογα με το βαθμό που επιτρέπουν τη χασμωδία και τις στρατηγικές που επιλέγουν για να επιλύσουν τις ακολουθίες φωνηέντων.

Βασικό σημείο για την ανάλυση των περιπτώσεων που επιλύεται η ακολουθία φωνηέντων μέσα από δομικές αλλαγές αποτελεί η θέση των ακολουθιών των φωνηέντων μέσα στους μορφολογικούς σχηματισμούς.⁴ Στις μελέτες που έχουν προηγηθεί, η χασμωδία εξετάζεται ως αμιγώς φωνολογική διαδικασία και τα κριτήρια κατανομής της αφορούν τα χαρακτηριστικά των φωνηέντων που αποτελούν τα στοιχεία της ακολουθίας, τον τόνο και την προσωδιακή δομή των σχηματισμών.

Ο Χατζιδάκις (1905) παρατηρεί ως προς την κατανομή των περιπτώσεων χασμωδίας ότι οι άτονες ακολουθίες [eo], [eu], [ea], [ia], [io] και [iu], καθώς και οι τονισμένες ακολουθίες [eó], [eú], [eá], [iá], [iό] και [iú] εκφέρονται πάντα με

¹ Ενδεικτικά, αναφέρονται οι μελέτες των Bacović (2003, 2007), Booij (1995), Boroff (2003) και Casali (1996, 1997) για τους παράγοντες που διεπιδρούν στην επιλογή της διαδικασίας για την επίλυση της χασμωδίας σε διαγλωσσικά δεδομένα.

² Βλ. Ράλλη (2005) για την έννοια του νοητικού λεξικού με έμφαση στα ελληνικά και τη διάκριση στο βαθμό λεξικοποίησης.

³ Σε προηγούμενη συγκριτική μελέτη, αναλύσαμε την κατηγορία των οξύτων και παροξύτων ουδέτερων ουσιαστικών των οποίων το θέμα λήγει σε /-i/, π.χ.: [pe'di], [ˈmatí]. Η συγκεκριμένη κατηγορία παρουσιάζει ενδιαφέρον δια-διαλεκτικά, γιατί εμφανίζει μεγάλη ποικιλία ως προς τα αποτελέσματα των αλλαγών που συμβαίνουν μετά την κλιτική επιθηματοποίηση (βλ. Koutsoukos, 2008 και Κουτσούκος, 2009).

⁴ Στην παρούσα μελέτη εξετάζουμε φαινόμενα χασμωδίας που εμφανίζονται εντός των ορίων της λέξης. Για μία εξέταση των φαινομένων της χασμωδίας στα όρια της φράσης, βλ. ενδεικτικά τη μελέτη της Arvaniti (2007) και τις αναφορές που γίνονται εκεί.

συνίζηση.⁵ Με βάση τις παρατηρήσεις του Χατζιδάκι, το ενδιαφέρον εστιάζεται στις ακολουθίες [έο], [έυ], [έα], [ία], [ίο] και [ίυ], στις οποίες παρατηρούμε ότι τονίζεται το πρώτο στοιχείο της ακολουθίας φωνηέντων.

Ο Newton (1972) κάνει μία ανάλυση της χασμωδίας η οποία βασίζεται σε μία ομάδα φωνολογικών κανόνων, οι οποίοι επενεργούν σε όλες τις γλωσσικές ποικιλίες της Ελληνικής, και προτείνει έναν κοινό υποκειμένο τύπο βασισμένο στην ιστορική ανάλυση, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ως σημείο εκκίνησης για την εξέταση του φαινομένου. Επίσης, προτείνει ότι η διαφορά η οποία εμφανίζεται ανάμεσα στις διάφορες διαλεκτικές ποικιλίες προκύπτει από την διαφορετική σειρά εφαρμογής των κανόνων.⁶ Για την ερμηνεία των φαινομένων της χασμωδίας, ο Newton (1972) προτείνει έναν κανόνα δημιουργίας ημιφώνου (glide formation) ο οποίος ορίζει ότι ένα άτομο [i] γίνεται [j] (ημίφωνο) πριν από φωνήεν σε όλες τις διαλέκτους και ο τόνος μετακινείται στο επόμενο φωνήεν.⁷

Ο Méndez-Dosuna (2001, 2002) θεωρεί ότι σε μη τονισμένες θέσεις ο κανόνας δημιουργίας ημιφώνου εφαρμόζεται πάντα στις περισσότερες διαλεκτικές ποικιλίες της ΝΕ, π.χ.: /eortí/ → [jor'ti], και προτείνει ότι η συνίζηση ενεργοποιείται ως μηχανισμός για να αποφευχθούν δίφθογοι που δεν είναι βέλτιστες φωνητικά.⁸

Στην παρούσα μελέτη, υποστηρίζουμε ότι η θεώρηση της χασμωδίας στη Νέα Ελληνική ως αμιγώς φωνολογικό φαινόμενο παρουσιάζει δυσκολίες τόσο στην περιγραφή των δεδομένων, όσο και στη ανάλυση τους. Πρέπει να γίνει μία βασική διάκριση μεταξύ των ακολουθιών φωνηέντων που βρίσκονται στα όρια μεταξύ του θέματος και των προσφυμάτων του σχηματισμού σε σχέση με τα φαινόμενα χασμωδίας που εμφανίζονται εντός των μορφολογικών θεμάτων.⁹ Για παράδειγμα, δεν θα πρέπει να αναλύονται από κοινού περιπτώσεις όπως *γιατρός* - *ιατρικός* και *παιδί* - *παιδιού*. Στην πρώτη περίπτωση, θεωρούμε ότι η εναλλαγή [jatr-] ~ [iatr] αποτελεί περίπτωση μορφολογικής αλλομορφίας. Σε αυτή την περίπτωση θεωρούμε ότι τα αλλόμορφα αποτελούν δύο διαφορετικά ξεχωριστά λήμματα στο Νοητικό Λεξικό με διαφορετικές φωνολογικές πληροφορίες, των οποίων η κατανομή γίνεται με απρόβλεπτο τρόπο και εξαρτάται εν πολλοίς από τις μορφολογικές διαδικασίες (βλ. Aroff, 1994). Η ποικιλία που παρατηρείται συγχρονικά στα μορφολογικά αλλόμορφα αποτελεί «κατάλοιπο» της εφαρμογής του κανόνα της συνίζησης σε παλαιότερη φάση της γλώσσας και οι *μορφολογικοί κανόνες* που συνδέουν τα δύο αλλόμορφα αποτελούν *καθρέφτισμα* (mimic

⁵ Εξάιρεση αποτελούν κάποιες περιπτώσεις δεδομένων που εμφανίζουν ιδιαίτερα διακριτικά χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα οι περιπτώσεις λέξεων που προέρχονται από την καθαρεύουσα ή οι περιπτώσεις των λέξεων που αποτελούν δάνεια.

⁶ Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι ο Newton (1972) υποστηρίζει ότι πρέπει να θεωρήσουμε μία κοινή γλωσσική ποικιλία και η οι διάφορες διαλεκτικές διαφοροποιήσεις προκύπτουν ως το αποτέλεσμα των διάφορων ιστορικών αλλαγών που συνέβησαν σε αυτή την κοινή γλωσσική ποικιλία, παρά ως ξεχωριστά φωνολογικά συστήματα.

⁷ Βασική εξαίρεση στην εφαρμογή του συγκεκριμένου κανόνα αποτελεί η διάλεκτος των Μεγάρων.

⁸ Η συγκεκριμένη παρατήρηση εντάσσεται μέσα σε ένα μία ισχυρή διαγλωσσική τάση για αποφυγή των δίφθογων που δεν είναι βέλτιστες φωνητικά.

⁹ Στο ίδιο συμπέρασμα μπορούμε να καταλήξουμε παρατηρώντας τις διεξοδικές περιγραφές των Χατζιδάκις (1934) και Newton (1972).

representation) παλαιότερων ενεργών κανόνων (Lieber, 1980). Επομένως, δεν επηρεάζει τη συγχρονική ανάλυση¹⁰.

Το ενδιαφέρον σχετικά με την εφαρμογή του κανόνα της επίλυσης της χασμωδίας πρέπει να εστιαστεί σε περιπτώσεις όπου παρατηρείται εφαρμογή ενός μορφολογικού κανόνα κλιτικής ή παραγωγικής προσφύματοποίησης. Για παράδειγμα, στα οξύτονα και παροξύτονα ουδέτερα ουσιαστικά των οποίων το θέμα λήγει σε /-i/, π.χ.: [pe'di], [ˈmati] παρατηρείται:

(α) μετακίνηση του τόνου προς τα δεξιά στη γενική πτώση ενικού και πληθυντικού τόσο στα οξύτονα, όσο και παροξύτονα ουσιαστικά και στην ονομαστική και αιτιατική του πληθυντικού μόνο στα οξύτονα (Μαλικούτη-Drachman & Drachman, 1989· Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton, 1999· Nespou, 1999):

(1) [pa'ri] ONOM EN → [pa'rɛu] GEN EN, [pa'rɛa] ONOM/AIT ΠΛΗΘ

(β) το άτονο (πλέον) [i] χάνει το χαρακτηριστικό [+ΣΥΛΛ] (Χαραλαμπόπουλος κ.ά. 2003· Πετρούνιας, 1993 [1984]).

Μία επιπλέον σημαντική παρατήρηση που πρέπει να γίνει είναι ότι ακόμα και στις περιπτώσεις όπου εφαρμόζεται ο κανόνας για την επίλυση της χασμωδίας, εντοπίζονται εξαιρέσεις ανάλογα με τα διακριτικά χαρακτηριστικά που φέρουν τα λήμματα στο Νοητικό Λεξικό ή τη χρήση.¹¹

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι η εξέταση της χασμωδίας επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από το είδος/λειτουργία των μορφημάτων που εμπλέκονται και περιορίζεται σε αρκετές περιπτώσεις από τα μορφοσημασιολογικά χαρακτηριστικά των σχηματισμών. Επομένως, θεωρούμε βασικό να εξεταστούν από κοινού οι μορφολογικοί αλλά και φωνολογικοί παράγοντες για την εξέταση του φαινομένου της χασμωδίας.

Η πολυπλοκότητα του φαινομένου της χασμωδίας αποτέλεσε πρόβλημα για τις φωνολογικές θεωρίες και για το λόγο αυτό έχει γίνει και αντικείμενο ανάλυσης μέσα από διαφορετικές προσεγγίσεις. Για τα ελληνικά δεδομένα, αναφέρουμε συνοπτικά τις αναλύσεις των Malikouti-Drachman & Drachman (1990) και Kappa (2002), οι οποίοι δίνουν μία ερμηνεία βασισμένη στη διαδικασία της *ουδετεροποίησης* (Αρχιφώνημα) και Μαλικούτη-Drachman (2000, 2001) και Malikouti-Drachman (2006) για μία εξέταση φαινομένων χασμωδίας σε διαλεκτικών δεδομένων μέσα στο πλαίσιο της *Θεωρίας του Βέλτιστου* (Optimality Theory).

Τα βασικά κενά που εντοπίζονται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία της Ελληνικής εστιάζονται κυρίως σε δύο σημεία. Αρχικά, δεν υπάρχουν αναλυτικές πρόσφατες μελέτες σχετικά με την ανάλυση των φαινομένων της χασμωδίας στις ΝΕ διαλέκτους. Επίσης, δεν έχει διερευνηθεί εκτενώς έως σήμερα η σχέση της μορφολογικής και φωνολογικής δομής ως προς τις διαδικασίες επίλυσης της χασμωδίας.¹²

¹⁰ Ο Ohala (1992) υποστηρίζει ότι σε αρκετές συγχρονικές μελέτες ελλοχεύει ο κίνδυνος της προσφυγής στη διαχρονία, για να δοθεί μία ικανοποιητική ερμηνεία.

¹¹ Στην παρούσα έρευνα δεν κάνουμε διεξοδική ανάλυση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών. Αναφέρουμε ότι μία πολύ βασική διάκριση μπορεί να γίνει μεταξύ των σχηματισμών που φέρουν το χαρακτηριστικό [+λόγιο] εν σχέσει με τους σχηματισμούς που φέρουν το χαρακτηριστικό [-λόγιο]. Προσπάθεια συστηματοποίησης και διάκρισης των διάφορων περιπτώσεων έχει γίνει από τον Rytting (2005).

¹² Το συγκεκριμένο ζήτημα εξετάζεται εκτενώς στη μελέτη του Casali (1996).

3. Δεδομένα από τη διάλεκτο των Μεγάρων μέσα από συγχρονική σκοπιά

Με βάση τις παραδοσιακές κατηγοριοποιήσεις των Χατζιδάκι (1934), Newton (1972) και Méndez-Dosuna (2001, 2002) σχετικά με τη χασμωδία, η διάλεκτος των Μεγάρων συγκαταλέγεται ως προς το φαινόμενο αυτό στην ίδια ομάδα από κοινού με τις διαλέκτους που ομιλούνται στη Μάνη, την Κύμη, την Αίγινα, τα Κύθηρα, τα Λαγκάδια (Αρκαδία), τον Έλυμπο (Κάρπαθος), την Απουλία (Κ. Ιταλία), τα Φάρασα και τον Πόντο.¹³ Η διάλεκτος των Μεγάρων προσφέρει πλούσια δεδομένα για τη μελέτη της χασμωδίας, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις επιτρέπει τις ακολουθίες φωνηέντων, παρόλο που θεωρούνται μαρκαρισμένες διαγλωσσικά, και διαφέρει αρκετά εν σχέσει με τις περισσότερες διαλεκτικές ποικιλίες της Νέας Ελληνικής.

Στην παρούσα ενότητα εστιάζουμε στις ακολουθίες φωνηέντων που εμφανίζονται στα όρια της μορφολογικής λέξης και διερευνούμε τη σχέση των μορφολογικών παραγόντων με τις στρατηγικές για την επίλυση της χασμωδίας. Η ανάλυσή μας ξεκινά από περιπτώσεις παραγωγικής επιθηματοποίησης και επεκτείνεται σε περιπτώσεις κλιτικής επιθηματοποίησης.

3.1 Περιπτώσεις παραγωγικής επιθηματοποίησης

Με βάση την γραμματική περιγραφή του Χατζιδάκι (1934) για τη διάλεκτο των Μεγάρων, το *-ia* αποτελεί παραγωγικό επίθημα σχηματισμού ουσιαστικών. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα τα οποία αναφέρονται στο (2)¹⁴:

(2) /me-ˈri-a/ EN. ΘΗΛ. ΟΝΟΜ/ΑΙΤ., /tsu-ˈli-a/ EN. ΘΗΛ. ΟΝΟΜ/ΑΙΤ.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι τα μορφολογικά προσφύματα φέρουν συγκεκριμένες μορφολογικές και φωνολογικές ιδιότητες ως λήμματα του νοητικού λεξικού και συνδέονται με συγκεκριμένες βάσεις για τη δημιουργία μορφολογικών δομών. Η μορφολογική δομή των σχηματισμών αποτελείται από ένα θέμα και ένα παραγωγικό επίθημα, ενώ η ακολουθία φωνηέντων που παρατηρείται στη φωνολογική δομή δεν επιλύεται.

Παρόμοια δεδομένα παρατηρούνται και στην περίπτωση του παραγωγικού επιθήματος *-ea*.¹⁵ Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα στο (3):

¹³ Σε κάποιες από αυτές τις διαλέκτους η χασμωδία παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία ως προς την αντιμετώπιση των ακολουθιών των φωνηέντων και θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι αποτελούν μία υποομάδα η οποία εντάσσεται σε μία ευρύτερη ομάδα. Για μία αναλυτική παρουσίαση των ομάδων, όπως δημιουργήθηκαν μέσα από την ιστορική πορεία του φαινομένου βλ. ενότητα 4.2.

¹⁴ Τα δεδομένα που παρουσιάζονται στην παρούσα μελέτη προέρχονται από πρωτογενή έρευνα πεδίου που διεξήχθη στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «*Από το γλωσσικό ιδίωμα των Μεγάρων στο γλωσσικό ιδίωμα της Παλαιάς Αθήνας*» (κωδ. προγρ. C612, Πανεπιστήμιο Πατρών). Πολλά από τα δεδομένα επιβεβαιώνονται και από τη γραμματική περιγραφή του Μπεναρδή (2006).

¹⁵ Σε αρκετές διαλέκτους το φαινόμενο εμφάνισης επίλυσης χασμωδίας συνδέεται με το φαινόμενο της *ανομοιωτικής ανύψωσης* (height dissimilation) του *e* σε *i* (βλ. παρακάτω ενότητα 4.2). Ωστόσο, πρέπει να αναφέρουμε ότι η συγκεκριμένη διάλεκτος εντάσσεται σε μία ευρύτερη ομάδα στην οποία δεν έχει εφαρμοστεί ανομοιωτική ανύψωση. Επομένως, οι ακολουθίες *e+οπίσθιο φωνήεν* παραμένουν αναλλοίωτες.

(3) kou-ta-'le-a, tse-ra-'tsea, xa-ru-'pe-a, ka-za-'ne-a, spi-'le-a

Πρέπει να τονιστεί ότι στη διάλεκτο των Μεγάρων το -ea αποτελεί χωριστό μορφολογικό επίθημα με παραγωγικές ιδιότητες και συγκεκριμένο σημασιολογικό περιεχόμενο, σε αντίθεση με την Κοινή Νέα Ελληνική (ΚΝΕ) στην οποία έχει περιορισμένη παραγωγικότητα και σε αρκετές περιπτώσεις εναλλάσσεται με το -ia (βλ. σχετικά Χατζιδάκις (1934), καθώς και Πετρούνιας (1987) αναφορικά με την σύμπτωση στην ΚΝΕ δύο αρχικά διακριτών επιθημάτων). Αντίστοιχα με την περίπτωση του παραγωγικού επιθήματος -ia, παρατηρούμε ότι η μορφολογική δομή των σχηματισμών αποτελείται από ένα θέμα και ένα παραγωγικό επίθημα, ενώ η ακολουθία φωνηέντων που παρατηρείται στη φωνολογική δομή δεν επιλύεται.

Στα δεδομένα που παρουσιάστηκαν στο (2) και (3) πρέπει να εστιάσουμε στην 'σύγκρουση' η οποία υπάρχει μεταξύ της μορφολογικής πληροφορίας που φέρουν τα επιθήματα, δηλ. την ακολουθία των φωνηέντων, και της γενικότερης διαγλωσσικής τάσης για αποφυγή της χασμωδίας. Με βάση το αποτέλεσμα, παρατηρείται ότι η διατήρηση της μορφολογικής πληροφορίας αποτελεί μορφολογική σημαντικό περιορισμό για τη συγκεκριμένη γλωσσική ποικιλία.

3.2 Περιπτώσεις κλιτικής επιθηματοποίησης

Στα ουδέτερα ουσιαστικά των οποίων το θέμα λήγει σε /-i/ παρατηρείται διατήρηση της ακολουθίας φωνηέντων μετά την κλιτική επιθηματοποίηση σε όλο το κλιτικό παράδειγμα. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που αναφέρονται στο (4) και (5)¹⁶:

(4) Τύποι ονομαστικής/αιτιατικής πληθυντικού: /a-'rni-a/, /ka-'tsi-a/ «γάτα», /ku-'tsi-a/, /ski-'li-a/, /pe-'ði-a/, /ta-'psi-a/, /tse-'dri-a/, /tse-'ri-a/, /xo-'ri-a/, /θe-'ria/.

(5) Τύποι γενικής ενικού: /a-lo-'ni-u/, /tse-re-'pi-u/ «λαμαρίνα»

Στα παραπάνω παραδείγματα παρατηρούμε ότι δεν γίνεται καμία δομική αλλαγή για την επίλυση της χασμωδίας σε πλήθος διαφορετικών φωνολογικών περιβαλλόντων. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι οι ακολουθίες φωνηέντων διατηρούν τα χαρακτηριστικά τους σε περιβάλλον μετά από [n] ή [l], π.χ.: /a-'rni-a/ και /ski-'li-a/. Επίσης, διατηρούν τα χαρακτηριστικά τους σε περιβάλλον μετά από συμφωνικά συμπλέγματα, π.χ.: /ta-'psi-a/, /tse-'dri-a/ και /ku-'tsi-a/, αλλά και μετά από ηχηρό τριβόμενο, π.χ.: /pe-'ði-a/ ή άηχο κλειστό /tse-re-'pi-u/.

Ωστόσο, στην ίδια κλιτική τάξη, υπάρχουν δεδομένα τα οποία εμφανίζουν αλλαγές στις ακολουθίες φωνηέντων παρόμοιες με όσες απαντούν και στις υπόλοιπες διαλέκτους. Είναι χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις που αναφέρονται στο (6), (7) και (8), οι οποίες εμφανίζουν κλιτική επιθηματοποίηση:

(6) λο-'fi-tça, xo-'ra-fça, 'cu-ρça, kla-'rja, ko-ts^hi-'na-ðja «σταφύλι με κόκκινο χρώμα», ka-tsu-'lerja «τσουρέκι», tra-'yu-ðja, ku-'ra-ðja.

¹⁶ Σε αρκετές περιπτώσεις οι λέξεις εμφανίζουν ποικίλα φωνητικά ή φωνολογικά φαινόμενα τα οποία είναι χαρακτηριστικά της διαλέκτου. Για μία ανάλυση των συγκεκριμένων φαινομένων δες το άρθρο της Δημελά στον παρόντα τόμο.

- (7) a-´be-*la*, a-´lo-*ra*, spa-´na-*ca*, ku-´ca.
(8) /pa-´ru-*t*sa/, ko-´ri-*t*sa, ma-*ga*-´za

Στα παραπάνω παραδείγματα, παρατηρούνται μεταβολές αντίστοιχες με αυτές που εμφανίζονται στην ΚΝΕ και τις περισσότερες νεοελληνικές διαλέκτους. Πιο συγκεκριμένα, στα δεδομένα στο (6) παρατηρούμε ότι όταν προηγείται άηχο κλειστό ή άηχο τριβόμενο σύμφωνο, τότε το φωνήεν /i/ του θέματος μετατρέπεται σε [ç], ενώ σε όσες περιπτώσεις προηγείται ηχηρό κλειστό, ηχηρό τριβόμενο σύμφωνο ή [ɾ], τότε το φωνήεν /i/ του θέματος μετατρέπεται σε [j].¹⁷ Στα δεδομένα στο (7), παρατηρείται ουρανικοποίηση των συμφώνων /n/ και /l/ αλλά και των υπερωικών συμφώνων /k, γ, χ/ μετά την κλιτική επιθηματοποίηση. Τα παραδείγματα στο (8), μας δείχνουν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις επιλέγεται η αποβολή του τελικού φωνήεντος του θέματος, ως αντιμετώπιση της χασμωδίας που δημιουργείται μετά την κλιτική επιθηματοποίηση. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι σε πολύ περιορισμένο βαθμό εμφανίζονται δεδομένα στα οποία παρατηρείται μετατροπή του [i] σε ημίφωνο με παράλληλο σχηματισμό μίας ανιούσας διφθόγγου μετά την κλιτική επιθηματοποίηση, π.χ.: /re´*di*a/, και σε ελάχιστες περιπτώσεις παρατηρείται αποβολή του [i] με παράλληλη εμφάνιση δασύτητας στο προηγούμενο σύμφωνο, π.χ.: ta-´ps^ha, dro-´s^ha.

Συγκρίνοντας τις δύο ομάδες δεδομένων, παρατηρούμε ότι οι φωνολογικοί/φωνητικοί παράγοντες δεν επηρεάζουν καθόλου την εφαρμογή του κανόνα για την επίλυση της χασμωδίας. Στην περίπτωση των δεδομένων στο (4) και (5) διατηρείται η μορφολογική δόμηση των σχηματισμών: θέμα + κλιτικό επίθημα, ενώ στις περιπτώσεις των δεδομένων (6), (7) και (8) το τελευταίο φωνήεν του θέματος έχει υποστεί φωνολογική αλλοίωση με αποτέλεσμα το κλιτικό επίθημα να έχει γίνει ταυτοσυλλαβικό με το προηγούμενο στοιχείο και τα όρια μεταξύ μορφολογικής και φωνολογικής δομής να είναι ασαφή. Επομένως, η αλλαγή που παρατηρείται λόγω επιρροής από τις υπόλοιπες διαλεκτικές ποικιλίες της Ελληνικής δημιουργεί μία σύγκρουση μεταξύ της διατήρησης της μορφολογικής δομής και του φωνολογικού κανόνα για αποφυγή της χασμωδίας. Από το αποτέλεσμα της αλλαγής παρατηρούμε ότι η τάση για αποφυγή της χασμωδίας οδηγεί σε αλλαγή της δομής του θέματος.

4. Η διαχρονία της συνιζήσεως και η συμβολή της Μεγαρικής

Το φαινόμενο της χασμωδίας έχει μελετηθεί ελάχιστα από διαχρονική σκοπιά. Ενδεικτικά, αναφέρονται οι μελέτες των Χατζιδάκι (1905) και Méndez-Dosuna (2001, 2002). Στην παρούσα ενότητα θα επιχειρήσουμε να κάνουμε μία αδρομερή περιγραφή της ιστορικής εξέλιξης του φαινομένου και να εξετάσουμε τη θέση της Μεγαρικής ανάμεσα στις υπόλοιπες διαλεκτικές ποικιλίες της Ελληνικής. Βασική μας θέση είναι ότι τα δεδομένα από τη διάλεκτο των Μεγάρων αποτελούν βασική πηγή για την πληρέστερη κατανόηση των μηχανισμών που ελέγχουν το φαινόμενο.

4.1 Στάδια χρονολόγησης του φαινομένου

Με βάση τα όσα αναφέρονται στις μελέτες που έχουν γίνει έως σήμερα, η συνιζήση ολοκληρώθηκε περίπου τον 13ο αι. Ωστόσο, όπως θα διαφανεί και σε όσα ακολουθούν, η συνιζήση αποτελεί μια δέσμη φωνητικών μεταβολών που επισυνέβησαν σταδιακά, με

¹⁷ Στην παρούσα μελέτη δεν θα μας απασχολήσει διεξοδικά το ζήτημα της φωνητικής και φωνημικής υπόστασης των [ç] και [j]. Για μία πρόσφατη διερεύνηση του ζητήματος βλ. Baltatzani & Topintzi (2010).

αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολη μια ενιαία χρονολόγηση του φαινομένου. Η κάθε μεταβολή απαιτεί τη δική της χρονολόγηση, σε επιμέρους στάδια.¹⁸

Το αρχικό στάδιο της συνιζήσεως θα πρέπει να ήταν η απλή ημιφωνοποίηση των φωνηέντων [e] και [i] σε φωνηεντικά ημίφωνα [ɛ] και [ɪ] σε άμεση γειτνίαση με οπίσθιο φωνήεν. Με άλλα λόγια, σε αυτό το στάδιο εμφανίζεται απλή ταυτοσυλλαβική προφορά των /e/ και /i/ χωρίς αλλαγή ούτε της φωνητικής ούτε της φωνολογικής τους υπόστασης (διφθογοποίηση). Αυτό είναι ένα φαινόμενο που θα πρέπει να τοποθετηθεί στην ελληνιστική περίοδο, κατά τη στιγμή της απόλειας των ποσοτικών διαφοροποιήσεων μεταξύ φωνηέντων, δηλαδή της διακρίσεως μακρών-βραχέων, με αποτέλεσμα την επαναδιαμόρφωση της συλλαβικής δομής της ελληνικής, η οποία δεν θα στηριζόταν πλέον στη *moḡa*¹⁹ και κατά συνέπεια έπαψε να επιτρέπει «βαρείς» φωνηεντικούς πυρήνες διάρκειας πάνω από μία *moḡa*. Πιθανώς δε κατ' επέκτασιν, θα ανεχόταν λιγότερο και ακολουθίες φωνηέντων, έστω και μη ταυτοσυλλαβικών, διάρκειας πάνω από μία *moḡa*, εφόσον ως άκουσμα η μακρά φωνηεντική διάρκεια έγινε πολύ σπανιότερη.²⁰

Η ημιφωνοποίηση αυτή θα ήταν πιθανώς αυτόματη σε περιβάλλοντα νεωτερικών «κατιουσών» διφθόγγων που θα δημιουργήθηκαν σε φωνηεντικές ακολουθίες οι οποίες στην Αρχαία Ελληνική δεν ήταν δίφθογγοι, αλλά ξεχωριστές συλλαβές, π.χ.: *ἀηδών*, *ἀηδία*, *σιμμοειδής* κ.ά. Επίσης, αυτόματα θα πρέπει να συνέβη και σε περιβάλλοντα νεωτερικών «ανιουσών» διφθόγγων προερχομένων από ακολουθίες [i] + οπίσθιο φωνήεν οι οποίες στην Αρχαία Ελληνική δεν ήταν δίφθογγοι, π.χ.: *διαβάζω*, *διέρχομαι* κ.ά. Ο μηχανισμός αυτός διφθογοποίησης μπλοκάρεται μόνο στην περίπτωση που το υψηλό φωνήεν είναι φορέας του τόνου, ένας διαγλωσσικά πολύ συνηθισμένος περιορισμός.

Σχετικά με τη γραφηματική αναπαράσταση των ακολουθιών, πρέπει να αναφέρουμε ότι για τις ακολουθίες [i] + οπίσθιο φωνήεν δεν υπάρχουν μαρτυρίες για τις μεταβολές, εφόσον δεν υφίσταται καμία αλλαγή στη χροιά/ύψος του φωνήεντος, αλλά μόνον στη συλλαβική του υπόσταση (ταυτοσυλλαβικό με το οπίσθιο φωνήεν). Αντίθετα, στην περίπτωση των ακολουθιών [e] + οπίσθιο φωνήεν, υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες λόγω της εναλλαγής των γραφημάτων <ε, αι> = [e] και <ι, ει> = [i] σε περιβάλλον προ οπίσθιου φωνήεντος σε παύρους της ρωμαϊκής περιόδου και σε επιγραφές των πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων (Gignac, 1976: 261-262· Brixhe 1987: 51-53· Méndez-Dosuna, 2002):

Ως επόμενο στάδιο θα πρέπει να θεωρήσουμε την μεταβολή του άτονου μη συλλαβικού φωνήεντος [ɛ] και [ɪ] σε πραγματικό ημίφωνο [j] (ημιφωνοποίηση). Στο σημείο αυτό υπεισέρχεται και φωνολογική και φωνητική μεταβολή των φθόγγων. Από φωνητικής απόψεως περνάμε από ένα φωνήεν (vowel) σε έναν *προσεγγιστικό φθόγγο* (approximant), μεταβολή όχι τόσο αισθητή στην περίπτωση του [i], καθώς επισυμβαίνει απλώς περισσότερη κλειστοποίηση, αλλά σαφώς εμφανέστερη στην περίπτωση του [ɛ],

¹⁸ Η περιγραφή των σταδίων ακολουθεί την ορολογία και την κατηγοριοποίηση των φαινομένων του Casali (1997).

¹⁹ Για την μοραϊκή ανάλυση του αρχαιοελληνικού φωνηεντικού συστήματος βλ. ενδεικτικά Golston & Riad (2000), Kirarsky (2003) και τις εκεί αναφορές στην παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία.

²⁰ Σε γενικές γραμμές μπορεί να υποστηριχθεί ότι από αυτή τη φάση και εξής η ελληνική εμπίπτει στην κατηγορία των γλωσσών που εμφανίζουν τον περιορισμό *V+V, κάτι που δεν ίσχυε για τις προηγούμενες περιόδους και που αποτέλεσε το έναυσμα για τις περαιτέρω μεταβολές.

καθώς έχουμε ανύψωση και περαιτέρω κλειστοποίηση.²¹ Από φωνολογικής απόψεως το [i] αποκτά ένα αλλόφωνο [j] με το οποίο βρίσκεται σε συμπληρωματική κατανομή, καθώς το τελευταίο εμφανίζεται όταν το [i] είναι άτονο και ακολουθούμενο από φωνήεν. Το φαινόμενο αυτό μπορούμε να το ονομάσουμε και εναλλακτικά «συνίζηση», που στο στάδιο αυτό, όπως προαναφέρθηκε, αφορά μόνο ακολουθίες άτονων φωνηέντων.

Πρέπει να σημειωθεί ότι για τις περιπτώσεις «κατιουσών» διφθόγγων όπως *γáιδαρος* και *ρόιδο* δεν χρειάζεται καν να υποθέσουμε το στάδιο αυτό της ημιφωνοποίησεως, καθώς βρισκόμαστε ακόμα στο πρώτο στάδιο της απλής διφθογοποίησησεως. Επιπλέον, η ημιφωνοποίηση μπλοκάρει κατά πάσα πιθανότητα, πέραν του τόνου, και από συμπλέγματα κλειστού συμφώνου + υγρού /r/, π.χ.: *πατριώτης*, *δάκρυα*.²² Τα δύο πρώτα αυτά στάδια της εξέλιξης έχουν πανελλήνια εμβέλεια, όπως είναι δυνατόν να συμπεράνουμε από το γεγονός ότι έχουμε όμοια αποτελέσματα σε όλες της NE διαλέκτους.

Η μόνη διάλεκτος που ίσως εξαιρείται από την διαδικασία αυτή είναι η Ποντιακή και η Καππαδοκική, η οποία ακολουθεί διαφορετική πορεία επιλέγοντας την διαδικασία της *συχώννευσης/μονοφθογγισμού* σε έναν ενδιάμεσο φωνήεν (vowel coalescence/height coalescence στην ορολογία του Casali), π.χ. *δᾶβολος*, *δᾶβάζω*, *ήλῶς* (βλ. και Malikouti-Drachman & Drachman, υπ. έκδ.). Η ύπαρξη βέβαια τύπων στους οποίους παρατηρείται ουράνωση του συριστικού πριν από το [ã] όπως για παράδειγμα *εννεακόφα*, *δεξῶς*, *χαλάζζα* (βλ. και Méndez-Dosuna, 2002) θα μπορούσε και να δείχνει ότι η ημιφωνοποίηση σε [j] συνέβη και σε αυτή τη διάλεκτο, αν και η εξέλιξη [ea] > [æ] είναι μάλλον ευκολότερη φωνητικά από την εξέλιξη [ja] > [æ] και επιπλέον, όταν γίνεται ουράνωση του συριστικού το ημίφωνο [j] απορροφάται, άρα δεν είναι πλέον διαθέσιμο για συγχώνευση.

Στο σημείο αυτό οφείλουν να συζητηθούν και οι πολλαπλές περιπτώσεις «μη ετυμολογικού τονισμού» που εντοπίζονται σε πολλές νεοελληνικές διαλέκτους και που μαρτυρούν μια διαδικασία *αναβιβασμού του τόνου* (stress retraction) ο οποίος στην ουσία εμπόδισε την διαδικασία ημιφωνοποίησεως. Περιπτώσεις όπως *φωλέα* > *φωλέα*, *παλαιός* > *παλαιός* κ.ά. οι οποίες εντοπίζονται και στη διάλεκτο των Μεγάρων, έχουν το παράλληλό τους τόσο σε άλλες νεοελληνικές διαλέκτους όσο και σε μεσαιωνικά κείμενα, και άρα πρόκειται για φαινόμενο με γενικότερη εξάπλωση, το οποίο θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά πριν από την ολοκλήρωση του φαινομένου της συνίζησης. Διαφορετικά θα οφείλαμε να υποθέσουμε ότι το ίδιο φαινόμενο αναβιβασμού συμβαίνει ανεξάρτητα στις ίδιες λέξεις σε πολλές διαφορετικές διαλέκτους. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:

- (9) *ανεψίος*, *αραίος*, *δεξίος*, *μητρία*, *παλαιός*, *φωλέα* (Χατζιδάκις, 1934: 85· Σύρκου, 2006· Μπεναρδής, 2006).
- (10) *ἀνεψίον* (11ος αι.?, Κ. Ιταλία, Guillou 1982: 1.20), *ἀνηψίον μου* (1489, Ρόδος, Lefort 1981: 20, 102.4), *ἀνοψίες* (1600, Μάνη, Σκοπετέας 1950: Π.3), *πρὸς τὸν ἀνεψίον του* (Πόλ. Τρωάδ. 34 app. crit. (A)).

²¹ Για την φωνητική και φωνολογική αντίθεση μεταξύ φωνηέντων και ημιφώνων (glides) και δη μεταξύ [i] και [j] βλ. Padget (2008).

²² Η λειτουργία συμφωνικών συμπλεγμάτων ανιούσας ηχηρότητας ως φραγμών στις διαδικασίες ημιφωνοποίησεως είναι διαγλωσσικά τεκμηριωμένη, πβ. Hall (2007).

- (11) *άνεψίος* (Μέγαρ. Πόντ. (Οφ), *άνεφσίο* (Απουλ.), *άνεσπίο* (Καλαβρ. (Βουν.)), *άνιψίος* (Κύθηρ. Μέγαρ. Πόντ.), *άνιφσίο* (Απουλ.), *άνισφίο* (Καλαβρ. (Κοντοφ.)), *άνιττσίο* (Καλαβρ. (Μπόβ.)) (ΙΛΝΕ s.v. *άνεψιός*·
- (12) *ἀραιός* (Μέγαρ.), *ἀραιῖος* (Πόντ.), *ἀραιῖο* (Απουλ. Καλαβρ.), *ἀρίος* (Πελοπν. (Κάμπος Λακων.)) (ΙΛΝΕ s.v. *ἀραιός*·
- (13) *μητριάς* (1196, Σικελία, Cusa 1868/82: Coll. II: 13.5), *μητρία του* (Καρτάν. Π. Ν. 413)·
- (14) *τῶν παλαίων* (Χρον. Μορ. Η 1353), *τῶν Παλαίων Λάκκων* (1264, Κεφαλλονιά, Τζαννετάτος 1965: 1.227)·
- (15) *φωλέα* (Μάνη, Πόντ., Καλαβρ.), *φωφδέα* (Απουλ.) (αρχείο ΙΛΝΕ)·

Πιθανότατα, η αφετηρία του φαινομένου είναι μορφολογική/αναλογική, δηλαδή συμμόρφωση των αριθμητικά λίγων ονομάτων που φέρουν ληκτικό τονισμό –ίος, -εά με τα δεκάδες που σχηματίζονται με τα παραγωγικά (και με τις δύο σημασίες) επιθήματα –έα και –έος/-αίος.²³ Η ίδια άποψη απαντά και στον Χατζιδάκι (1934: 82)²⁴, ο οποίος όμως υποστηρίζει ότι η μεταβολή επηρεάζεται και από φωνητικούς παράγοντες, δηλαδή «σάλου» που επεκράτησε εξαιτίας της ανάπτυξης της συνίζησης σε τονισμένες ακολουθίες και κατά συνέπεια διττή και εναλλασσόμενη, συνιζανόμενη και μη, εκφορά αυτών των λέξεων με «επαναφορά/διαίρεση» της ακολουθίας που είχε υποστεί συνίζηση, αλλά με τον τόνο πλέον σε μη ιστορική θέση, κατά το σχήμα:

- (16) *δουλεία* ~ *δουλειά*
 $X \sim \text{παλιά} \Rightarrow X = \text{παλαία}$

Ωστόσο, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι οι τύποι αυτοί με τον μη ιστορικό τονισμό εμφανίζονται ακριβώς στις διαλέκτους όπου ποτέ δεν συνέβη συνίζηση των τονισμένων ακολουθιών και άρα δεν υπήρχε δυνατότητα εναλλαγής και συνεπώς «σάλου» ή «επαναφοράς». Επιπλέον, οι τύποι με τον αναβιβασμένο τόνο εμφανίζονται χρονολογικά πριν από την εξάπλωση της συνίζησης στις τονισμένες ακολουθίες (βλ. για παράδειγμα τον τύπο *άνεψίου* του 11ου αι. από την Κ. Ιταλία ο οποίος αναφέρθηκε παραπάνω) και άρα δεν μπορεί να οφείλονται σε αυτήν. Γενικά η εκτεταμένη παρουσία τύπων (συχνά των ίδιων τύπων) με αναβιβασμένο τόνο (α) σε πολλές διαλέκτους (β) σε διαλέκτους που δεν έχουν συνίζηση τονισμένων ακολουθιών, όπως η Μεγαρική, η Ποντιακή και η Κατωιταλική, και (γ) σε μεσαιωνικά κείμενα πριν από την πιστοποιημένη εμφάνιση του φαινομένου της συνίζησης των τονισμένων ακολουθιών αποκλείει την πιθανότητα οι τύποι αυτοί να οφείλονται σε «διαίρεση»/υπερδιόρθωση όπως ισχυρίζεται ο Méndez-Dosuna (2002). Επομένως, υποστηρίζουμε ότι ο αναβιβασμός του τόνου απετέλεσε έναν μηχανισμό προφύλαξης ενάντια στην εξάπλωση της συνίζησης (δηλ. της ημιφωνοποίησης των ε και ι) εφόσον κατά τη

²³ Για το επίθημα -έα, βλέπε όλες τις κατηγορίες που αναφέρει αναλυτικά ο Χατζιδάκις (1905), αλλά και την εκτεταμένη λίστα στο Βαγιακάκος (1956, 1988). Για το επίθημα -εος αναφέρονται χαρακτηριστικά τα παραδείγματα: *νέος*, *ωραίος*, *Ρωμαίος* κ.ά.

²⁴ Πβ. και Βαγιακάκος (1956).

χρονική αυτή στιγμή η παρουσία του τόνου επί του υψηλού φωνήεντος μπλοκάρει την ημιφωνοποίηση.²⁵

Ως τρίτο στάδιο εξέλιξης, υποθέτουμε την περαιτέρω εξέλιξη του ημιφώνου [j] ανάλογα με το φωνητικό περιβάλλον. Σε αυτή την περίπτωση παρατηρείται μεταβολή του ημιφώνου σε τριβόμενο σύμφωνο (glide hardening) ηχηρό ή άηχο ανάλογα με το προηγούμενο σύμφωνο ή απορρόφησή του από προηγούμενο σύμφωνο που επιδέχεται ουράνωση (glide absorption). Και το τρίτο στάδιο θα πρέπει να υποθέσουμε ότι είχε πανελλήνια εμβέλεια.

Το τρίτο στάδιο εξέλιξης, προκαλώντας σημαντικές φωνητικές μεταβολές, είχε τα εξής αποτελέσματα. Στα περιβάλλοντα όπου δεν υπήρχε δυνατότητα εναλλαγής με τονισμένο [e] και [i] και άρα το ημίφωνο ήταν πάγιο στοιχείο της λέξης, πιθανώς δημιουργήθηκε απώλεια της σύνδεσής του με το [i], ειδικά σε περιπτώσεις απορρόφησης ημιφώνου, όπου το μόνο που απομένει είναι ένα ουρανικό σύμφωνο, π.χ. *χιόνι*, *κιάλας*, *λιανός*. Από αυτό το στάδιο και εξής είναι απαραίτητη η υπόθεση της δημιουργίας ενός φωνήματος /j/ το οποίο εμφανίζεται σε λεξικά περιβάλλοντα όπου δεν είναι δυνατή η εναλλαγή με το /i/ και του οποίου τα αλλόφωνα είναι όμοια με αυτά του /i/ προ φωνήεντος. Επίσης, από το σημείο όπου υπεισέρχεται στην λειτουργία του φαινομένου ο παράγοντας «εναλλαγή» εντός κάποιου κλιτικού παραδείγματος, θα πρέπει να συνυπολογίζεται ως παράγων της μεταβολής και το επίπεδο της μορφολογίας. Είναι απαραίτητο δηλαδή να εντοπισθούν και να καταγραφούν τα μορφολογικά περιβάλλοντα στα οποία δημιουργείται εναλλαγή μεταξύ ημιφωνικής και φωνηεντικής πραγμάτωσης του /i/, γεγονός που δεν έχει ληφθεί υπόψιν στις έως τώρα μελέτες επί του θέματος. Ωστόσο, αυτό δεν είναι ιδιαίτερα εύκολο με δεδομένο ότι δεν γνωρίζουμε επακριβώς την χρονική στιγμή του κάθε σταδίου της μεταβολής, αλλά το κυριότερο, δεν έχουμε σαφή γνώση του μορφολογικού συστήματος του ονόματος και του ρήματος της νεότερης ελληνικής και των κατά τόπους παραλλαγών του ή και διαδοχικών φάσεων εξέλιξης του κατά το χρονικό διάστημα που επισυμβαίνει η κάθε φάση της μεταβολής. Είναι όμως απαραίτητο να καταγραφούν κατά το δυνατόν τα περιβάλλοντα αυτά, καθώς η συχνότητα και η συστηματικότητα εναλλαγής φωνήεντος και ημιφώνων, καθώς και η συχνότητα υπέρξεως λεξικών ημιφώνων που δεν οφείλονται σε εναλλαγή με φωνήεν αποτελούν καταλυτικούς παράγοντες για την φωνολογική (επαν)ανάλυση των ημιφώνων (βλ. για παράδειγμα για τις ρομανικές γλώσσες τις αναλύσεις των Cabré & Ohannesian (2007a, b) και Chitoran & Hualde (2007)).

4.2 Τελευταίο στάδιο της εξέλιξης του φαινομένου, γραφηματικές μαρτυρίες και διαλεκτικές διαφοροποιήσεις

Στην προηγούμενη ενότητα περιγράψαμε τα τρία πρώτα στάδια της εξέλιξης του φαινομένου της συνίζησης και υποθέσαμε ότι έχουν πανελλήνια εμβέλεια. Ως τελευταίο στάδιο στη διαδικασία της «συνίζησης» θα υποθέσουμε πλέον την επέκταση του φαινομένου της συνίζησης στις ακολουθίες *υψηλού +χαμηλού φωνήεντος*, όπου το υψηλό φωνήεν τονίζεται. Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι η διφθογοποίηση και ημιφωνοποίηση στο περιβάλλον αυτό είναι μια διαγλωσσικά σπάνια μεταβολή, καθώς έχει διαπιστωθεί διαγλωσσικά ότι η παρουσία του τόνου επί του υψηλού φωνήεντος μπλοκάρει την επίλυση της χασμωδίας με τους τρόπους αυτούς (Rosenthal, 1994).

²⁵ Σημειωτέον εδώ ότι το λεξιλόγιο με αναβιβασμένο τόνο εμφανίζεται και στην Ποντιακή, άρα η διαδικασία αυτή θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά πριν και από την απόσχιση της συγκεκριμένης διαλέκτου και πριν αυτή αναπτύξει τους δικούς της μηχανισμούς επίλυσης χασμωδίας.

Η επέκταση της συνιζήσεως στις τονισμένες ακολουθίες έλαβε διαφορετικές μορφές σε κάθε διαλεκτική ποικιλία της Ελληνικής, γεγονός που έχει δημιουργήσει αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με την ιστορική πορεία εξέλιξης που ακολουθήθηκε. Το πρόβλημα δημιουργείται από τα διαφορετικά αποτελέσματα που εμφανίζονται στις ακολουθίες τονισμένο /e/ +οπίσθιο φωνήεν και τονισμένο /i/ + οπίσθιο φωνήεν (Malikouti-Drachman & Drachman, υπ. έκδ.· Méndez-Dosuna, 2002· Newton, 1972).

Ανάλογα με τα αποτελέσματα που δημιουργούνται από την συνιζήση, οι διαλεκτικές ομάδες μπορούν να ταξινομηθούν ως εξής (Méndez-Dosuna 2002: 87-89):

(α) διάλεκτοι οι οποίες δεν εμφανίζουν συνιζήση στις ακολουθίες αυτές, δηλαδή διατηρούν απαθή τους συνδυασμούς φθόγγων έα, έο, έυ και άρα μη συγγεόμενα με τα ία, ίο, ίυ, π.χ. *παιδιά* αλλά *καρυδέα*. Σε αυτή την ομάδα ανήκουν τα ιδιώματα Μεγάρων, Παλαιάς Αθήνας, Μάνης, Κυθήρων αλλά και Πόντου και Καπαδοκίας·

(β) διάλεκτοι οι οποίες εμφανίζουν κοινά αποτελέσματα για τις ακολουθίες /έV/ και /ίV/, π.χ. *παιδιά* και *καρυδιά*, δηλαδή εμφανίζουν αποτελέσματα όμοια με της Κοινής Νέας Ελληνικής·

(γ) διάλεκτοι οι οποίες εμφανίζουν απουσία συνιζήσεως αλλά τροπή των ακολουθιών /έV/ σε /ίV/, π.χ.: *παιδιά* και *καρυδιά*. Σε αυτή την ομάδα κατηγοριοποιούνται η Ζάκυνθος, η Τσακωνιά και η Καλαβρία·

(δ) διάλεκτοι οι οποίες εμφανίζουν συνιζήση αλλά με διαφορετικό ημιφωνικό αποτέλεσμα για την κάθε κατηγορία, π.χ.: *παιδιά* [peðjá] αλλά *καρυδέα* [kariðeá]. Σε αυτή την ομάδα κατηγοριοποιούνται αρκετά βόρεια ιδιώματα Θεσσαλίας και Μακεδονίας (Κατσάνης 1984, Κοντοσόπουλος 2001: 96).

Η διαφορά αυτή των τεσσάρων ομάδων αποδίδεται παραδοσιακά στην εφαρμογή ή μη δύο φωνολογικών κανόνων: (α) της συνιζήσης (glide formation) και (β) της *ανομοιοτικής ανύψωσης* (height dissimilation) του ε σε ι. Στην πρώτη ομάδα, κανένας από τους δύο κανόνες δεν έχει εφαρμοσθεί, ενώ στην δεύτερη έχουν εφαρμοσθεί και οι δύο. Στην τρίτη ομάδα έχει εφαρμοσθεί μόνο η ανύψωση χωρίς συνιζήση, ενώ στην τέταρτη μόνο η συνιζήση χωρίς ανύψωση.

Η επέκταση της συνιζήσης, δηλαδή της ημιφωνοποίησης του /i/ και σε ακολουθίες τονισμένου πρόσθιου +οπίσθιο φωνήεντος μείωσε δραματικά τα περιβάλλοντα όπου εμφανίζεται η εναλλαγή [i]~[j]. Κατά συνέπεια, εξίσου δραματικά μειώθηκε και η δυνατότητα ανάκτησης του /i/ σε ένα λεξικό περιβάλλον, όπου έχει επισυμβεί συνιζήση, και επακόλουθα η πρόσληψη του [j] ως αλλοφώνου του /i/ το οποίο εμφανίζεται υπό συγκεκριμένες φωνητικές συνθήκες. Με βάση αυτό, το λογικότερο είναι κανείς να υποθέσει μια βασική φωνολογική μεταβολή στις διαλέκτους που επεκτείνουν την συνιζήση στις τονισμένες ακολουθίες, και συγκεκριμένα την αποσύνδεση του [j] από το /i/ και την δημιουργία ενός νέου φωνήματος /j/.

Συγκεκριμένα, στις διαλεκτικές ποικιλίες που επεκτείνουν την συνιζήση και στις περιπτώσεις όπου το πρόσθιο φωνήεν τονίζεται, τα περιβάλλοντα εναλλαγής [i]~[j] στην ουσία περιορίζονται σε δύο:

(α) στο πολυμελές και παραγωγικό (productive) κλιτικό παράδειγμα των ουδετέρων ουσιαστικών σε -ι, π.χ. *παιδί-παιδιού-παιδιά*·

(β) στο ολιγομελές, μη παραγωγικό αλλά συχνό στη γλώσσα κλιτικό παράδειγμα των επιθέτων σε -υς, π.χ.: *βαθύς-βαθιού-βαθιοί, βαθύ-βαθιά*, και των νεότερων επιθέτων σε

-ης τα οποία δηλώνουν μία οντότητα με συγκεκριμένο χρώμα, π.χ.: *σταχτής-σταχτιού-σταχτιόι, σταχτί-σταχτιά*.²⁶

Σε αυτές τις περιπτώσεις η ακολουθία πρόσθιου και οπίσθιου φωνήεντος δημιουργείται στα όρια μορφημάτων (βλ. και ενότητα 3). Στις περιπτώσεις αυτές το /i/ είναι το τελευταίο φώνημα της βάσης και το οπίσθιο φωνήεν το αρκτικό φώνημα του επιθήματος, το οποίο λόγω της κλίσης ή της παραγωγής εναλλάσσεται στην αρκτική αυτή θέση με σύμφωνο ή μηδενικό μόρφημα ∅. Σε ορισμένες περιπτώσεις η συγκεκριμένη ακολουθία έχει επαναναλυθεί ως μέρος της βάσης, π.χ.: *νέος > νιός*, ή ως μέρος του επιθήματος, π.χ.: *κόρακ-ας > κορακ-ιάζω, κρατ-ώ > κρατ-ιέμαι*, οπότε δεν υπάρχει ποτέ εναλλαγή.²⁷

Εάν ληφθεί επιπλέον υπόψιν ότι τα χρωματικά επίθετα σε -ης είναι μια σχετικά πρόσφατα δημιουργηθείσα κατηγορία με βάση ένα τουρκικής προελεύσεως επίθημα, τα μορφολογικά περιβάλλοντα, όπου εμφανίζεται η αλλοφωνική αντίθεση [i]~[j] μειώνονται ακόμα περισσότερο. Κατά συνέπεια, είναι αμφίβολο κατά πόσον τα δύο αυτά περιβάλλοντα επαρκούν, ώστε να αναδημιουργήσουν για τον φυσικό ομιλητή το φώνημα /i/ με αφετηρία της διάφορες πραγματώσεις του [j] ([ç], [j] ή μηδέν απορροφημένο από προηγούμενο ουρανικό σύμφωνο²⁸). Είναι, επίσης, αμφίβολο αν είναι οικονομικό να υποθέσει κανείς ένα επιπλέον αλλόφωνο [j] του φωνήματος /i/ στο φωνολογικό σύστημα μόνο για δύο κλιτικά παραδείγματα, εφόσον όλες οι υπόλοιπες περιπτώσεις μπορούν να καλυφθούν με την υπόθεση ενός φωνήματος /j/.

Στα κλιτικά παραδείγματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, παρατηρείται μία μετακίνηση τόνου. Με βάση αυτό, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η επέκταση του φαινομένου της συνίζησης στις τονισμένες ακολουθίες ξεκίνησε όχι για φωνητικούς αλλά για μορφολογικούς λόγους, δηλαδή μέσα από κλιτικά παραδείγματα όπως αυτό των ουδετέρων σε -i ή των επιθέτων σε -υς, εξαιτίας μιας τάσεως για σθηλοειδή τονισμό, π.χ.: *πόδι-πόδια* πάντα στην παραλήγουσα, ενώ *παιδί ~ παιδία > παιδί ~ παιδιά* πάντα στη λήγουσα. Ωστόσο, είναι δύσκολο να αντιληφθούμε πώς μια τέτοια εξέλιξη θα επεκτεινόταν σε κλιτικά παραδείγματα όπου δεν υπήρχε εναλλαγή τόνου, π.χ.: *καρδιά ~ καρδιές > καρδιά ~ καρδιές*.

Δυστυχώς, το φαινόμενο της συνίζησης γενικά, καθώς διαφαίνεται κυρίως από τον τονισμό και όχι από την ορθογραφία, είναι δύσκολο να εξετασθεί μέσω των χειρογράφων γραπτών πηγών, οι οποίες συστηματικά παρατονίζουν ή και δεν τονίζουν καθόλου. Επίσης, δεδομένης της τάσης για ορθογραφικό αρχαϊσμό και συντηρητισμό που χαρακτηρίζει την γραπτή ελληνική γλώσσα σε όλες τις περιόδους, η απουσία γραπτής δηλώσεως της συνίζησης δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και απουσία του φαινομένου. Τέλος, ακόμα και μαρτυρούμενες περιπτώσεις φαινομενικής ανυψώσεως

²⁶ Η Ράλλη (2005) θεωρεί τη συγκεκριμένη κατηγορία ως μη παραγωγική. Σημειωτέον ότι οι δύο αυτές κατηγορίες επιθέτων δεν έχουν τύχει πρόσφατης θεωρητικής μορφολογικής ανάλυσεως, ακριβώς λόγω της μη παραγωγικότητάς τους, γεγονός που δυσχεραίνει και την περαιτέρω ένταξή τους στο γενικότερο σχήμα της διαχρονικής μεταβολής.

²⁷ Βλ. σχετικά και Ράλλη (2005).

²⁸ Για τις πτώσεις του κλιτικού παραδείγματος όπου εμφανίζεται το /i/ θα ήταν οικονομικότερη μια ανάλυση που θα εντόπιζε δύο αλλόμορφα, ένα με /i/ και ένα με /j/, τα οποία φέρουν πληροφορίες στο λήμμα του νοητικού λεξικού ως προς το φωνολογικό περιβάλλον εμφάνισής τους. Αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί η αντίθεση [f] ~ [p] στο /γρᾱf/-o/ ~ /εγρᾱp/-sa/ όπου το /p/ δεν μπορεί να θεωρηθεί αλλόφωνο του /f/.

θα μπορούσαν να είναι απλώς υπερδιορθωτικές «αναιρέσεις» της συνίζησης στο γραπτό λόγο, οι οποίες δεν αντιστοιχούν στη φωνητική πραγματικότητα. Ασφαλείς γραφηματικές μαρτυρίες για την ύπαρξη συνίζησης δεν μπορεί να προσφέρει ούτε το μέτρο (ο δεκαπεντασύλλαβος), γιατί η μετρική συνίζηση μπορεί να γίνει και χωρίς αναγκαστική μετακίνηση του τόνου, του οποίου η τοποθέτηση είναι συχνότατα επιλογή του εκδότη. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα²⁹ τα οποία τοποθετούνται στον 12ο -13ο αι.:

- (17) Ἡ παπαδιά παρέπεσεν, ἐξύβρισε τὴν κοίτην (Γλυκά, Στ. 270)
καὶ ὁ βασιλεὺς ἀπέμεινεν μὲ τοὺς οἰκειοὺς του μόνους (Σπαν. Ρ 210)

Και οι δύο στίχοι έχουν 16 συλλαβές και απαιτείται συνίζηση για να ενταχθούν στο μέτρο, αλλά ενώ στον πρώτο το αποτέλεσμα της συνίζησης θα μπορούσε και να είναι και λεξικοποιημένο, δηλαδή πράγματι η λέξη *παπαδιά* να είχε ήδη λάβει τη μορφή αυτή στη γλώσσα, στη δεύτερη η συνίζηση είναι πιθανότατα μόνο μετρική, καθώς η μορφή της λέξης *οικειούς* δεν συνάδει με την ιστορική της εξέλιξη. Κατά συνέπεια, σε μια τόσο πρώιμη περίοδο, ακόμα και για περιπτώσεις όπως η πρώτη, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει απλή μετρική συνίζηση, η οποία, επειδή συμπίπτει με το μεταγενέστερο αποτέλεσμα, δημιουργεί την εντύπωση ότι η συνίζηση τονισμένης ακολουθίας έχει ήδη συντελεσθεί.

Πιο ασφαλή παραδείγματα συνίζησης³⁰ έχουμε μόνο όταν έχει συμβεί η συμφωνοποίηση του ημιφώνου σε [j], το οποίο δηλώνεται ενίοτε γραφηματικά με το <γ>. Τέτοια γραφηματικά παραδείγματα υπάρχουν, πολύ σπάνια, από τον 12ο αι. για τις άτονες ακολουθίες, αλλά για τις τονισμένες μόνο από τον 15ο και μετά, και μάλιστα ακόμα και τότε ο τονισμός ενίοτε διατηρείται συντηρητικά στην γραφή στο συνίζημένο φωνήεν. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:

- (18) ἀρχιδιγιάκονος (1112, Ἄθως, Oikonomidès 1984: 3.73)
τὸν γιατρὸ (1389, Κύπρος, Darrouzès 1953: 3.2)
εἰ ἰστο χοργίον Μαχ. V 86.33 (Πιερίης & Νικολάου-Κονναρή 2003)
σταργίου (1597, Κρήτη, Bakker & van Gemert 1987: 1.16)
νὰ πγῆ Ἀσσίζ. Β 431.19
τὴν Μαργιὰ (1574, Κρήτη, Αγγελομάτη-Τσουγγαράκη 2007: 152.4)

Η μόνη άλλη ασφαλή ένδειξη συνίζησης είναι η γραφή των αρχικών ακολουθιών εV ως IV. Η γραφή αυτή παρατηρείται πριν από τον 10ο αιώνα για τις άτονες ακολουθίες και από τον 15ο για τις τονισμένες (βλ. και Μηνάς 1994: 51-53):

- (19) μνήμα Γιωργίου παλαιοχρ. επιγρ. ἀπὸ τῆ Γαλατία, RECAM II 513
λιανδρου (< Λεάνδρου) (1034, Κ. Ιταλία, Trinchera 1865: 29.1)
καλαμιώνες (1180, Κ. Ιταλία, Trinchera 1865: 200.32)

²⁹ Παραδείγματα τέτοιας μετρικής συνίζησης βλ. συγκεντρωμένα στο Μηνάς (2004), καθώς και Stanitsas (1984).

³⁰ Όλα τα παραδείγματα από μεσαιωνικά δημόδη κείμενα προέρχονται από τη βάση δεδομένων του προγράμματος *Grammar of Medieval Greek* του Πανεπιστημίου του Cambridge (www.mml.cam.ac.uk/greek/grammarofmedievalgreek).

σπίλλοιους (< σπήλαιοις) (1326, Κύπρος, Darrouzès 1953: 41.12)
μιδε παλια μιδενια (< μηδὲ παλαιά μηδὲ νέα) (1468, Κύπρος,
Richard & Papadopoulos 1983: 16.4)
ἀλλῆς καὶ πλυα (< ἀλλέως καὶ πλέον) (1487, Ρόδος, Lefort 1981: 18.17)
τοῦ Γνωχωρίου (< Νεοχωρίου) (1503, Κέρκυρα, Πανταζή 2007: 226.2)

Ἡ γραφή τονισμένου *iV* για τις ακολουθίες τονισμένου *éV* αποτελούν την γραφηματική ένδειξη του φαινομένου της ανομοιοτικής ανύψωσης, αν και δεν είναι απολύτως ασφαλείς, καθώς πολλές από αυτές θα μπορούσαν να ερμηνευθούν και ως σκόπιμες συντηρητικές υπερδιορθωτικές γραφές συντελεσμένης επίτονης συνίζησης, ειδικά όσες χρονολογούνται μετά τον 15ο αι. Επειδή όμως οι γραφές αυτές απαντούν και πριν τον 15ο αι., είναι πιθανόν κάποιες τουλάχιστον να αποτελούν αποτυπώσεις της φωνητικής πραγματικότητας:

- (20) κιτριές (1149, Κ. Ιταλία, Mercati et al. 1980: 18.26)
βάδιον (<βάδεον) (1198, Κ. Ιταλία, Trinchera 1865: 246.26)
ἡ γρία τοὺς ἄφηκεν *Πολ. Τρωαδ.* 497 app. crit. (E)
πολλές σπαθιές *Πολ. Τρωαδ.* 3514 app. crit. (X)
γλυκία (επιρρ.) *Χρον. Μορ.* P 228
χρίος (1468, Κύπρος, Richard & Papadopoulos 1983: 46.2)
προτιμητιός (1513, Κέρκυρα, Καραμπούλα & Παπαρήγα-Αρτεμιάδη 1998: 43.6)

Τον ίδιο ρόλο της δήλωσης του φαινομένου της ανομοιοτικής ανύψωσης επιτελούν και οι «αντίστροφες» γραφές *éV* αντί ιστορικού *iV*, οι οποίες κατά πάσα πιθανότητα είναι προϊόντα υπερδιορθώσεως της ανύψωσης, μπορούν όμως να θεωρηθούν και υπερδιορθώσεις της συνίζησης. Τέτοιες γραφές απαντούν σπανιότατα πριν από τον 15ο αι.:

- (21) χοράφειον (1140, Κ. Ιταλία, Trinchera 1865: 122.9)
πέντε κεφάλαια πρόβατα (1141, Κ. Ιταλία, Trinchera 1865: 125.29)
μεσειμβροέας (1123, Κ. Ιταλία, Trinchera 1865: 93.10)
χασδέου Σφρ., *Χρον.* 58.1
τειχέα *Χρον. Μορ.* H 855
κλαρέα *Διηγ. Αλεξ.* E 181.12 (Lolos)

Ἡ ανομοιοτική ανύψωση μαρτυρείται μόνον από την Κάτω Ιταλία πριν τον 15ο αι. Από άλλες περιοχές, κυρίως από την Πελοπόννησο και τα Επτάνησα, υπάρχουν κάποια σπάνια δείγματα, είτε ανύψωσης ($eV > iV$) είτε υπερδιορθώσεως της ($iV > eV$), από τον 15ο αι. και εξής. Οι μαρτυρίες, όμως, δεν προέρχονται ακριβώς από τις περιοχές όπου μαρτυρείται σήμερα το φαινόμενο, δηλ. την Τσακωνιά και τη Ζάκυνθο, αλλά από την ευρύτερη περιοχή. Ἡ σχετικά «σωστή» γεωγραφική κατανομή του φαινομένου στις παλαιότερες πηγές ίσως είναι ένα επιχείρημα υπέρ της πραγματικής υπάρξεως του φαινομένου αυτού. Είναι αλήθεια, όμως, ότι η συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων ανύψωσης εμφανίζονται σε επιθήματα, ιδιαίτερα στο επίθημα *-εα > -ια*, και επιπλέον ότι πολλές περιπτώσεις μπορούν να ερμηνευθούν και ως γραφηματικές αναρέσεις της συνίζησης, π.χ.:

(22) *γονίους* Μαχ. V 65.16 (Πιερής& Νικολάου-Κονναρή)
τήν νίαν *Περί γερ.* (Δαν.) 32

Με βάση αυτό θα τείναμε να αποδώσουμε την ανομοιοτική ανύψωση περισσότερο σε μορφολογικούς λόγους (σύμπτωση των αρχικά διαφορετικών επιθημάτων -εα και -ια σε ορισμένες περιοχές) και πολύ λιγότερο σε φωνητικούς. Τα συγχρονικά διαλεκτικά δεδομένα ανύψωσης σε δευτερογενείς χασμωδίες που προέκυψαν από αποβολή μεσοφωνηεντικού συμφώνου, όπως για παράδειγμα *μεγάλος > μέλος > μιάλος*, (Δωδεκάνησα) ή *μέρα > μέα > μία* (Σαμοθράκη), τα οποία παρουσιάζουν οι Malikouti-Drachman & Drachman (υπ. έκδ.) και ο Méndez-Dosuna (2002), είναι χρονολογικά πολύ μεταγενέστερα της (υποτιθέμενης) εφαρμογής της μεταβολής αυτής, άρα κατά τη γνώμη μας δεν έχουν σχέση με το φαινόμενο αυτό. Το ό,τι σε άλλες διαλέκτους, σε άλλες περιόδους ή σε άλλα φωνητικά συμφραζόμενα το φαινόμενο της ανομοιοτικής ανύψωσης είναι δυνατό να συμβεί δεν αποδεικνύει ότι πράγματι συνέβη στην συγκεκριμένη περίπτωση της συνίζησης των 15ο αι., όπως και αντίστροφα, η σπανιότητα του φαινομένου της ανύψωσης (ή η απόρριψη και εναλλακτική ερμηνεία αρκετών περιπτώσεών της, όπως κάνει ο Méndez-Dosuna (2002)) δεν αποτελεί επαρκές επιχείρημα για να αποκλείσει κανείς το ό,τι πράγματι συνέβη στην προκειμένη περίπτωση.

Επιπλέον, η εκτεταμένη ιστορική και διαλεκτική εμφάνιση του φαινομένου του αναβιβασμένου τόνου είναι μια ακόμη ένδειξη ότι στην εξέλιξη της συνίζησης, και ειδικά των ληκτικών ακολουθιών -εα -εο, -ια -ιο, υπεισέρχονται μορφολογικοί/αναλογικοί παράγοντες.

Γραπτές μαρτυρίες για την μορφή συνίζησης χωρίς ανύψωση που παρατηρείται στα βόρεια ιδιώματα, π.χ.: *καρυδᾶ*, δεν εντοπίζονται στις παλαιότερες πηγές. Είναι αλήθεια βέβαια ότι παλαιές πηγές για τα βόρεια ιδιώματα που να φθάνουν ως τον 15ο-16ο αι. είναι ιδιαίτερα σπάνιες, και ότι ούτως ή άλλως μια τέτοια συνίζηση θα ήταν πολύ δύσκολο να δηλωθεί γραφηματικά και πολύ εύκολο να αναιρεθεί με απλό αναβιβασμό του τόνου. Παραταύτα, η απουσία οποιασδήποτε προγενέστερης του 19ου αι. μαρτυρίας επιτρέπει να τοποθετήσει κανείς το φαινόμενο της συνίζησης χωρίς σύμπτωση των ακολουθιών *έV* και *ίV* που παρουσιάζουν τα βόρεια ιδιώματα σε μεταγενέστερη περίοδο από ό,τι η συνίζηση με φωνητική σύμπτωση των ημιφώνων, και να ερμηνεύσει έτσι το διαφορετικό αποτέλεσμα σε διαφορετικό χρόνο εφαρμογής της μεταβολής. Με αυτή τη λογική, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι στο μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής Ελλάδας η σπάνια και μη αναμενόμενη διαγλωσσικά συνίζηση των τονισμένων ακολουθιών *έV* και *ίV* παρέμεινε μπλοκαρισμένη για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, και ότι σε κάποιες περιοχές (όπως Μέγαρα, Μάνη, Κύμη κ.ά.) ο περιορισμός αυτός δεν αναιρέθηκε ποτέ, ενώ σε άλλες αναιρέθηκε τόσο αργά, ώστε τα αποτελέσματα της συνίζησης αυτής δεν συνέπεσαν με αυτά των διαλέκτων (κυρίως νησιωτικών, π.χ. Κυκλάδες, Κρήτη, Δωδεκάνησα, αλλά και μέρη της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας) στις οποίες η συνίζηση των τονισμένων ακολουθιών συντελέστηκε σχετικά νωρίς, γύρω ή πριν τον 15ο αι. Η λειτουργία και κατανομή της ημιφωνικής ακολουθίας -εα σε ορισμένα βόρεια ιδιώματα είναι εντυπωσιακά όμοια με αυτή της μη συνιζημένης ακολουθίας -εα της ομάδας στην οποία ανήκει η διάλεκτος των Μεγάρων (βλ. για παράδειγμα Κατσάνης (1984) για ορισμένα χωριά της

Μακεδονίας), αν και το φαινόμενο δεν παρουσιάζει κανονικότητα.³¹ Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα (Κατσάνης 1984: 220):

- (23) spur^oá (=σποριά) ~ χυρήά (= χωριά)
lað^oá (= λαδιά) ~ ρυρήά (= ποδιά)

Εάν μια τέτοια όψιμη χρονολόγηση ισχύει, ούτε η ύπαρξη της διαλεκτικής ομάδας των βορείων ιδιωμάτων, τα οποία δεν εμφανίζουν ανύψωση, αποτελεί επαρκές επιχείρημα για την απόρριψη του φαινομένου της ανομοιοτικής ανύψωσης ως ενδιάμεσου βήματος για την συνίζηση στις περιοχές που εμφανίζουν σύμπτωση των ημιφώνων, δηλαδή ταύτιση του αποτελέσματος των ακολουθιών *éV* και *íV*. Το διαφορετικό αποτέλεσμα οφείλεται σε διαφορετική χρονική και τοπική εφαρμογή της μεταβολής, πράγμα που δεν αποκλείει το γεγονός σε προγενέστερη περίοδο και σε άλλες περιοχές η μεταβολή να είχε ακολουθήσει διαφορετική πορεία. Παραταύτα, όπως προαναφέρθηκε, η σπανιότητα και η δυνατότητα εναλλακτικής ερμηνείας των παλαιότερων μαρτυριών καθώς και ο περιορισμός του φαινομένου σε μορφολογικά περιβάλλοντα, όπου ο ρόλος της αναλογίας θα μπορούσε να είναι καταλυτικός, αφήνουν πολλά περιθώρια αμφιβολίας για την ύπαρξή του.

Συνοψίζοντας τα βήματα εξέλιξης όπως περιγράφηκαν παραπάνω, το τέταρτο στάδιο εξέλιξης της συνίζησης, δηλαδή της μεταβολής των τονισμένων ακολουθιών, θα πρέπει να συντελέστηκε, πιθανώς χωρίς ενδιάμεση ανύψωση, γύρω στον 15ο αι. σε κάποιες περιοχές, γύρω στον 18ο αι. σε κάποιες άλλες, ενώ κάποιες περιοχές δεν πέρασαν ποτέ σε αυτό το στάδιο.

5. Συμπεράσματα

Τα δεδομένα της μεγαρικής διαλέκτου δεν έχουν μελετηθεί σε όλα τα επίπεδα επαρκώς, παρόλο που εμφανίζουν μεγάλο ενδιαφέρον για την γλωσσολογική ανάλυση. Οι ακολουθίες φωνηέντων που παρατηρούνται στη διάλεκτο των Μεγάρων μελετήθηκαν στο παρόν μέσα από δύο προοπτικές, συγχρονικά και διαχρονικά.

Στην παρούσα μελέτη, υποστηρίξαμε ότι η θεώρηση της χασμωδίας ως αμιγώς φωνολογικό φαινόμενο εμφανίζει περιγραφικά κενά, καθώς τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των δομών παίζουν σημαντικό ρόλο. Κάναμε μία βασική διάκριση μεταξύ των ακολουθιών φωνηέντων που βρίσκονται στα όρια μεταξύ του θέματος και των προσφυμάτων του σχηματισμού σε σχέση με τα φαινόμενα χασμωδίας που εμφανίζονται εντός των μορφολογικών θεμάτων και υποστηρίξαμε ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν βασικές μορφολογικές διαδικασίες όπως η λεξικοποίηση, η κλιτική και παραγωγική επιθηματοποίηση και η μορφολογική αλλομορφία. Η ποικιλία των αποτελεσμάτων από την εφαρμογή των στρατηγικών που ενεργοποιούνται για την επίλυση της χασμωδίας, δείχνει ότι πρόκειται για ένα μορφοφωνολογικό φαινόμενο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε λεξικό επίπεδο.

Μέσα από την ιστορική εξέταση του φαινομένου αποδεικνύεται η ιδιαίτερη σχέση μεταξύ της μεγαρικής ποικιλίας και των άλλων νεοελληνικών διαλέκτων και τίθενται οι βάσεις για μία ιστορική προοπτική στην εξέταση του ζητήματος. Η ιστορική εξέλιξη

³¹ Για παράδειγμα, ενώ είναι γνωστό ότι επιχωριάζει στην Πιερία, δεν απαντά σε όλες τις περιοχές της, βλ. Πλαδή (1992).

του φαινομένου της χασμωδίας στα Ελληνικά παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με αντίστοιχη εξέλιξη σε άλλες ποικιλίες με αποτέλεσμα τα δεδομένα της Ελληνικής να αποτελούν χρήσιμες πηγές για την ευρύτερη εξέταση του φαινομένου. Επίσης, αποδείξαμε ότι η εναλλαγή [i]~[j] εμφανίζεται πλέον σε ελάχιστα περιβάλλοντα συγκεκριμένων κλιτικών παραδειγμάτων, κυρίως στα όρια κλιτικού επιθήματος και βάσης. Επίσης, μπορούμε να υποθέσουμε μια βασική φωνολογική μεταβολή στις διαλέκτους που επεκτείνουν την συνίζηση στις τονισμένες ακολουθίες, και συγκεκριμένα την αποσύνδεση του [j] από το /i/ και την δημιουργία ενός νέου φωνήματος /j/. Ωστόσο, το ζήτημα παραμένει ανοιχτό, καθώς ακόμα και σε αυτή την περίπτωση παρατηρείται εναλλαγή [i]~[j] μέσα στο ίδιο κλιτικό παράδειγμα.

Ευχαριστίες

Η Δρ. Ι. Μανωλέσσου εκφράζει θερμές ευχαριστίες προς το Ίδρυμα Λεβέντη για την οικονομική υποστήριξη του ερευνητικού προγράμματος «Από το γλωσσικό ιδίωμα των Μεγάρων στο γλωσσικό ιδίωμα της Π. Αθήνας» (κωδ. προγρ. C612). Ο Νίκος Κουτσούκος εκφράζει ευχαριστίες καθώς η έρευνα του συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και Ελληνικούς εθνικούς πόρους, μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς – Ερευνητικό Πρόγραμμα: Ηράκλειτος II. «Επενδύοντας στο μέλλον σας». Επίσης, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον Μάριο Ανδρέου και τη Μαρία Παυλάκου για τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους. Τυχόν λάθη και παραλείψεις αποτελούν ευθύνη των συγγραφέων.

Βιβλιογραφία

- Aronoff, M. (1994). *Morphology by itself. Stems and inflectional classes (Linguistic Inquiry monographs)*. MIT Press.
- Arvaniti, A. (2007). Greek phonetics: The state of the art. *Journal of Greek Linguistics*, 8, 97-208. Amsterdam/ New York: John Benjamins Publishing Company.
- Bacović, E. (2003). *Conspiracies and morphophonological (a)symmetry*. Paper presented at the 1st Old World Conference in Phonology (OCP 1, Leiden, the Netherlands). Ms, retrieved: from <http://works.bepress.com/ebakovic/42> (November, 2010).
- Bacović, E. (2007). Hiatus resolution and incomplete identity. In S. Colina, & F. Martínez-Gil (Eds.), *Optimality-theoretic studies in Spanish phonology* (pp. 62-73). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Baltatzani, M., & Topintzi, N. (2010). *The unpalatable palatals and the Greek glide*. Paper presented at the 3rd SINTaksa FONologija I Jezièka Analiza conference (SinFonIJA, 3, Serbia, Novi Sad). Ms, retrieved from: <http://users.auth.gr/~topintzi/research.html> (November, 2010).
- Booij, G. (1995). *The phonology of Dutch*. Oxford/ New York: Oxford University Press.
- Boroff, M. (2003). *Against an ONSET approach to hiatus resolution*. Ms, retrieved, from: Rutgers Optimality Archive (November, 2010).
- Brixhe, C. (1989). *Essai sur le grec anatolien au début de notre ère*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy.
- Cabré, T., & Ohannesian, M. (2007a). The role of morpheme boundaries in Spanish glide formation. *Quadernos de Linguística*, 14, 1-14.
- Cabré, T., & Ohannesian, M. (2007b). Hiatus et diphtongues croissantes dans le paradigme verbal espagnol. In N. Hathout, & F. Montermini (Eds.), *Morphologie à Toulouse. Actes du colloque international de morphologie 4e Decembrettes* (pp. 13-26). München: Lincom Europa.
- Casali, R. (1996). *Resolving hiatus* (Unpublished Doctoral Dissertation). University of California, Los Angeles.
- Casali, R. (1997). Vowel elision in hiatus contexts: Which vowel goes? *Language*, 73(3), 493-533.

- Casali, R. (2011). Hiatus resolution. In M. van Oostendorp, C. J. Ewen, E. Hume & K. Rice (Eds.), *The Blackwell companion to Phonology* Vol. III (1434-1460). London: Wiley-Blackwell.
- Chitoran, I., & Hualde, J. I. (2007). From hiatus to diphthong: The evolution of vowel sequences in Romance. *Phonology*, 24, 37-75.
- Gignac, F. T. (1976). *A Grammar of the Greek papyri of the Roman and Byzantine periods*. Milano: Istituto editoriale cisalpino-La goliardica.
- Golston, Ch. & Riad, T. (2000). The Phonology of Classical Greek Meter. *Linguistics*, 38, 99-167.
- Hall, T. A. (2007). German glide formation and its theoretical consequences. *Linguistic Review*, 24, 1-31.
- Holton, D., Mackridge, P., & Φιλιππάκη-Warburton, E. (1999). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας* (Μετάφραση Β. Σπυρόπουλος). Αθήνα: Πατάκη.
- Kappa, I. (2002). Morphophonemische Alternationen und der Status von [j]. In R. Rapp (Ed.), *Griechische Sprachwissenschaft auf dem Weg in das dritte Jahrtausend. Akten des 34 linguistischen Kolloquiums*, Vol.1 (pp. 757-763). Frankfurt/Main: Peter Lang Verlag.
- Kenstowicz, M. (1994). *Phonology in generative grammar*. Oxford: Blackwell.
- Kiparsky, P. (2003). Accent, Syllable Structure and Morphology in Ancient Greek. *15th International Symposium of Theoretical and Applied Linguistics* (pp. 81-106).
- Koutsoukos, N. (2008). Phonological processes in neuter nouns whose stem ends in /i/. An optimality-theoretic approach. In N. Lavidas, E. Nouchoutidou & M. Sionti (Eds.), *New perspectives in Greek linguistics* (pp.74-89). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Lieber, R. (1980). *On the organization of the lexicon* (Unpublished Doctoral dissertation). Massachusetts Institute of Technology.
- Malikouti-Drachman, A. (2006). A pilgrimage for two: Remarks on phonological strength in Cypriot Greek. In M. Janse, B. D. Joseph & A. Ralli (Eds.), *Proceedings of the 2nd international conference of Modern Greek dialects and linguistic theory* (pp. 27-41). Patras: University of Patras.
- Malikouti-Drachman, A., & Drachman, G. (1990). Phonological government and projection: Dissimilations, assimilations. *Working Papers in Greek Grammar*.
- Malikouti-Drachman, A., & Drachman, G. (υπ. έκδ.). Similarities vs. complementarities in Greek dialect phonology: The case of hiatus-resolution. Στο *Νεοελληνική Διαλεκτολογία*, 6. Ακαδημία Αθηνών.
- Méndez-Dosuna, J. (2001). Deconstructing 'height dissimilation' in Modern Greek dialects. In A. Ralli, B. D. Joseph & M. Janse (Eds.), *Proceedings of the 1st international conference of Modern Greek dialects and linguistic theory* (pp. 131-150). Patras: University of Patras.
- Méndez-Dosuna, J. (2002). Deconstructing 'height dissimilation' in Modern Greek. *Journal of Greek Linguistics*, 3, 83-114. Amsterdam/ New York: John Benjamins Publishing Company.
- Nespor, M. (1999). *Φωνολογία* (Μετάφραση - Προσαρμογή Α. Ράλλη). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Newton, B. (1972). *The generative interpretation of dialect: A study of Modern Greek phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ohala, J. J. (1992). What is the input to the speech production mechanism? *Speech Communication*, 11, 369-378.
- Padget, J. (2008). Glides, vowels and features. *Lingua*, 118, 1937-1955.
- Rosenthal, S. (1994). *Vowel/glide alternation in a theory of constraint interaction*. (Unpublished doctoral dissertation). University of Massachusetts. Amherst. Retrieved from ROA: <http://roa.rutgers.edu/>.
- Rytting, A. (2005). Attitudes to yod in lexical and social contexts. *Journal of Greek Linguistics*, 6, 151-185.
- Stanitsas, S. (1984). Formation de la syllabe tonique du vers à partir d'une diphthongue descendante dans la poésie grecque médiévale et moderne. *Actes du VIIIe Congrès*

- international des néohellénistes des Universités francophones, Paris INALCO, 12-20 mai 1983.* (pp 133-150). Paris : Publications Langues O',
- Βαγιακάκος Δ. (1956). Το ασυνίζητον εις την διάλεκτον του Πόντου. *Αρχείον Πόντου*, 21, (σ. 26-42).
- Βαγιακάκος, Δ. (1988). Κοινά γλωσσικά φαινόμενα της διαλέκτου της Μάνης μετά της διαλέκτου της Ζακύνθου και των Κυθίων. *Λακωνικά Σπουδαί*, 9, 133-188.
- Κατσάνης, Ν. (1984). Διαλεκτικά Ι. Οι καταλήξεις –Σιά και –Σγά στα χωριά Δρυμός και Μελισσοχώρι. Στο *Αντίχαρη. Αφιέρωμα στον καθηγητή Σταμάτη Καρατζά*. (σ. 209-226). Αθήνα: ΕΛΙΑ.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (2001). *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κουτσούκος, Ν. (2009). Φαινόμενα χασμωδίας στα όρια θέματος και κλιτικού επιθέματος. Εξέταση της Κοινής Νέας Ελληνικής και των Νεοελληνικών Διαλέκτων. *Πρακτικά της 4ης Συνάντησης Εργασίας Μεταπτυχιακών Φοιτητών (Τομέας Γλωσσολογίας)* (σ. 207-216). Αθήνα: Τμήμα Φιλολογίας. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μαλικούτη-Drachman, Α. (2000). Παρατηρήσεις σε διαλεκτικές υποχωρήσεις της Κυπριακής. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 20 (σ. 292-302). Θεσσαλονίκη.
- Μαλικούτη-Drachman, Α. (2001). Συλλαβικοί περιορισμοί και διαλεκτική ποικιλία. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 21 (σ. 402-413). Θεσσαλονίκη.
- Μαλικούτη-Drachman, Α., & Drachman, G. (1989). Τονισμός στα ελληνικά. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 9 (σ. 127-143). Θεσσαλονίκη.
- Μηνάς, Κ. (1994): *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Μηνάς, Κ. (2004). *Μελέτες Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος.
- Μπεναρδής, Μ. (2006). *Γραμματική και λεξικό μεγαρικού ιδιώματος*. Λύκειο Ελληνίδων.
- Πετρούνας, Ε. (1987). Ελληνικά επιθήματα κοινής καταγωγής και πολλαπλής συγγενικής εξέλιξης: η ομάδα '-ia'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 8 (σ. 193-214).
- Πετρούνας, Ε. (1993 [1984]). *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση. Μέρος Α' Θεωρία*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Πλαδή, Μ. (1992). Η συνίζηση των ακολουθιών '-ea', '-eo' και '-ia', '-io' στο ιδίωμα του Λιτοχώρου Πιερίας. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 13 (σ. 179-191).
- Ράλλη, Α. (2005). *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Σύρκου, Α. (2006). *Το μεγαρικό γλωσσικό ιδίωμα. Λεξικογραφική μελέτη*. Αθήνα: Νήσος.
- Χαραλαμπίδης, Α., Αλβανούδη, Α., Διδασκάλου, Μ., Λαμπροπούλου, Α., & Πουλλή, Α. (2003). Η πραγμάτωση στην προφορά του άτονου Ι της φωνολογικής ακολουθίας Σ+ι+Φ και οι παράμετροι που την επηρεάζουν. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 23 τόμ. Β' (σ. 943-952). Θεσσαλονίκη.
- Χατζιδάκης, Γ. (1905). Περί της συνίζησης εν τη νεωτέρα Ελληνική. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά Α'* (σ. 332-355). Αθήναι: Τύποις Π. Δ. Σακελλάριου.
- Χατζιδάκης, Γ. (1934). Περί της μεγαρικής διαλέκτου και των συγγενών αυτής ιδιωμάτων. *Γλωσσολογικά έρευνα Α'* (σ. 73-92). Αθήναι: Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού-Ακαδημία Αθηνών.

Πρωτογενείς πηγές

Οι συντομογραφίες των μεσαιωνικών κειμένων ακολουθούν το *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας* (Λεξικό Κριαρά) και παραπέμπουν στις εκδόσεις που χρησιμοποιούνται εκεί. Συμπληρωματικά χρησιμοποιήθηκαν οι εξής εκδόσεις:

- Bakker, W. & Gemert A. Van (1987). *Μανόλης Βαρούχας, νοταριακές πράξεις. Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613)*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Darrouzès, J. (1953). Notes pour servir à l'histoire de Chypre, *Κυπριακά Σπουδαί*, 17, 83-102.
- Guillou, A. (1982). "Saint-Elie près de Luzzi en Calabre. Monastères byzantins inconnus du Xe siècle", *Rivista di studi bizantini e slavi*, 2, 3-11.

- Lefort, J. (1981). *Documents grecs dans les archives de Topkapi Sarayi. Contribution à l'histoire de Cem Sultan*, Ankara 1981.
- Lolos, A. C. (1983). *Ps.-Kallisthenes: Zwei mittelgriechische Prosa-Fassungen des Alexanderromans*, Teil I, Königstein.
- Mercati, S. G. et al. (1980). *Saint-Jean Theristès (1054-1264)* [Corpus des actes grecs d'Italie du Sud et de Sicile], Vatican.
- Oikonomides N. (1984). *Actes de Docheiariou* [Archives de l'Athos XIII]. Paris: Lethielleux
- Richard, J. & Papadopoulos Th. (1983). *Le Livre des remembrances de la Secrète du royaume de Chypre (1468-1469)*. Nicosie : Centre de Recherches Scientifiques.
- RECAM II: Mitchell, S. (1982). *Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor, II: The Ankara District. The Inscriptions of North Galatia*. Oxford.
- Trincherà, F. (1865). *Syllabus Graecarum membranarum*. Napoli: Cattaneo.
- Αγγελομάτη-Γσουγκαράκη Ε. (2007). Η κοινωνική συνείδηση ενός κρητικού του 1574, *Θησαυρίσματα*, 37, 122-152.
- Καραμπούλα Δ., & Παπαρήγα-Αρτεμιάδη Λ. (1998). Οι πράξεις του νοταρίου Δουκάδων Κερκύρας Αρσένιου Αλεξάκη (1513-1516), *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, 34, 9-126.
- Σκοπετάς, Σ. (1950). Έγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης των ετών 1547-1830, *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, 3, 60-117.
- Πανταζή Σ. Αι. (2007). *Εμμανουήλ Τοξότης, Νοτάριος Κερκύρας. Πράξεις (1500-1503)*. Κέρκυρα: Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου.
- Πιερής Μ., & Νικολάου-Κονναρή Α. (2003). *Λεοντίου Μαχαίρα, Χρονικό της Κύπρου. Παράλληλη διπλωματική έκδοση των χειρογράφων*. Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών.
- Τζαννετάτος Θ. (1965). *Τὸ Πρακτικὸν τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας τοῦ 1264 καὶ ἡ Ἐπιτομή αὐτοῦ*. Κριτική ἔκδοσις αὐτῶν. Αθήνα.

Περίληψη

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι να εξετάσουμε το φαινόμενο της χασμωδίας στη διάλεκτο των Μεγάρων μέσα από τη συγχρονική ανάλυση των δεδομένων και παράλληλα να επιχειρήσουμε μία διαχρονική μελέτη του φαινομένου. Από την ανάλυση προκύπτει ότι η Μορφολογία παίζει σημαντικό ρόλο στην εξέταση των στρατηγικών επίλυσης της χασμωδίας, καθώς περιορίζει σε αρκετές περιπτώσεις την εφαρμογή των φωνολογικών νόμων και επιβάλλει τη διατήρηση των μορφολογικών χαρακτηριστικών. Επίσης, από τη διαχρονική εξέταση προκύπτει ότι είναι απαραίτητη η ιστορική προοπτική του ζητήματος και η συγκριτική εξέταση όλων των διαλεκτικών ποικιλιών της Ελληνικής για να τεθούν οι βάσεις για το διαχωρισμό της συγχρονικής και διαχρονικής ανάλυσης.

Λέξεις-Κλειδιά: χασμωδία, σχέση μορφολογίας-φωνολογίας, διαλεκτική ποικιλία

Ι. ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ-ΙΑΝΕ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
manolessou@academyofathens.gr

ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ Ν/Ε ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ
nkoutsoukos@upatras.gr